Historia Urbanistyki

ćwiczenia

fortyfikacje średniowiecznego Gdańska

Karolina Zarychta
Politechnika Gdańska
wydział architektury

rok 2 sem. III

2012 /2013

Portowy Gdańsk to miasto szczególnie morskie spośród miast południowego Bałtyku. I to z bliskości morza, portowego charakteru i usytuowania na głównych szlakach handlowych: odnóg szlaku bursztynowego: Via Regia oraz Via Mercatorum Gdańsk czerpał swą siłę. Do szlaków handlowych dostosowywany był układ ulic. To dzięki dogodnemu usytuowaniu osada rzemieślników i rybaków rozwinie się w potężne miasto i z morza oraz Wisły będzie już w średniowieczu czerpać znaczące zyski potrzebne do rozbudowy. Portowy charakter miasta odciśnie się na jego architekturze poprzez formę licznych bram wodnych, żurawi, domów z przedprożami, przystosowanych do załadunku i przechowywania towarów.

Historia Gdańska

Pierwszą wzmiankę przekazał Jan Kanapariusz przy okazji wizyty św. Wojciecha. Stała miejska osada grodowa powstała około 980 roku z ustawionymi wzdłuż ulic rzędami domów. Na układ urbanistyczny wpływały niepokoje, zniszczenia wojenne, szczególnie najazd krzyżacki oraz klęski, warunki naturalne, przed którymi chroniły wały obronne i przeciwpowodziowe zarazem.

Aczkolwiek pierwszy główny targ Gdańska mieścił się obok kościoła św. Katarzyny, to jednak miasto wywodzi się od skupiska osadniczego przy obecnej, najważniejszej ulicy Długi Targ.

Odmiennie od takich miast jak Zamość czy Petersburg układ Gdańska ewoluował i kolejni urbaniści, architekci miejscy dostosowywali rozplanowanie miasta do zmieniających się warunków politycznych i gospodarczych, rozbudowy kościołów.

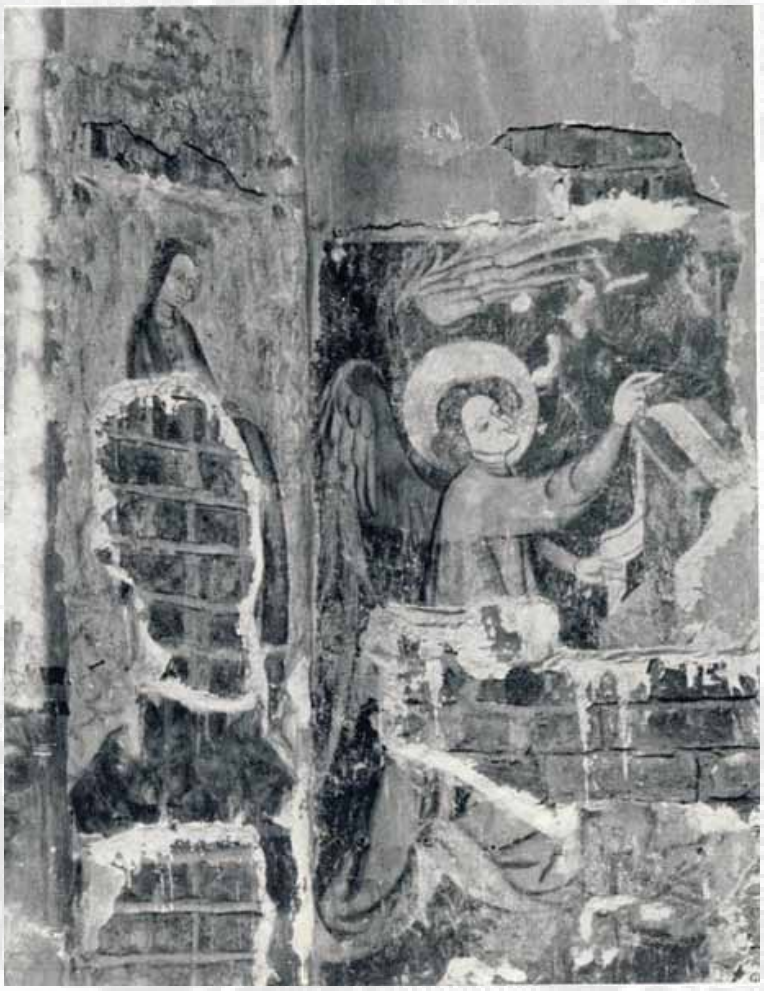

Ocalałe murale kościoła Św. Katarzyny. Stan obecny

Gdańskie fortyfikacje

Pierwsze umocnienia obronne Gdańska wiązały się przede wszystkim z obroną ośrodka władzy czy to był gród książęcy czy zamek krzyżacki, samo miasto było słabiej bronione. Po likwidacji zamku krzyżackiego Gdańsk musiał zatroszczyć się o własne bezpieczeństwo.

Gród wczesnośredniowieczny

Gdański gród powstał około 2 połowy X na miejscu starszej osady. Był założeniem dwuczłonowym - obwałowana siedziba księcia w obrębie obwałowanego podgrodzia oraz osady rybacko-rzemieślniczej. Budowę grodu zlecił prawdopodobnie Mieszko I jako ośrodek władzy administracyjnej i wojskowej.

Mieścił się na wyspie oblanej wodami Wisły i Motławy (dziś rejon ulic: Dylinki, Czopowa, Grodzka, Sukiennicza, Rycerska) i był w kształcie owalu o średnicy około 220 na 165 metrów obwałowany wałem o konstrukcji drewniano-ziemnej grubości około 15 metrów u podstawy i wysokości około 10 m.

Od strony rzeki wał zabezpieczony był falochronem. Funkcję naturalnej fosy pełniły nurty Wisły i Motławy. W późniejszym okresie gród był przebudowywany - wały przesuwane były na zewnątrz, były bardziej strome i wyższe.

W połowie XIII w obrębie grodu wybudowano prawdopodobnie wieżę obserwacyjną. Gród był wyposażony w bramę od strony zachodniej przed którą znajdował się most nad kanałem portowym o długości około 120 metrów.

W 1308 gród gdański zajęli podstępnie Krzyżacy, usunęli z podgrodzia ludność miejscowa spaliwszy jej siedziby. Siedzibę księcia zamienili na siedzibę komtura.

Około 1340 zburzyli umocnienia drewniano-ziemne, zburzyli starą siedzibę księcia i na tym miejscu wybudowali potężny zamek kamienno-ceglany.

Na zachód od grodu, powstało miasto Gdańsk. Teren miasta pomiędzy obecnymi ulicami Tartaczną do Podmłyńskiej obejmował pas około 450-500 metrów na około 125 metrów. Teren był obwarowany był wałami ziemnymi i fosami. Umocnienia po 1308 polecili rozebrać Krzyżacy.

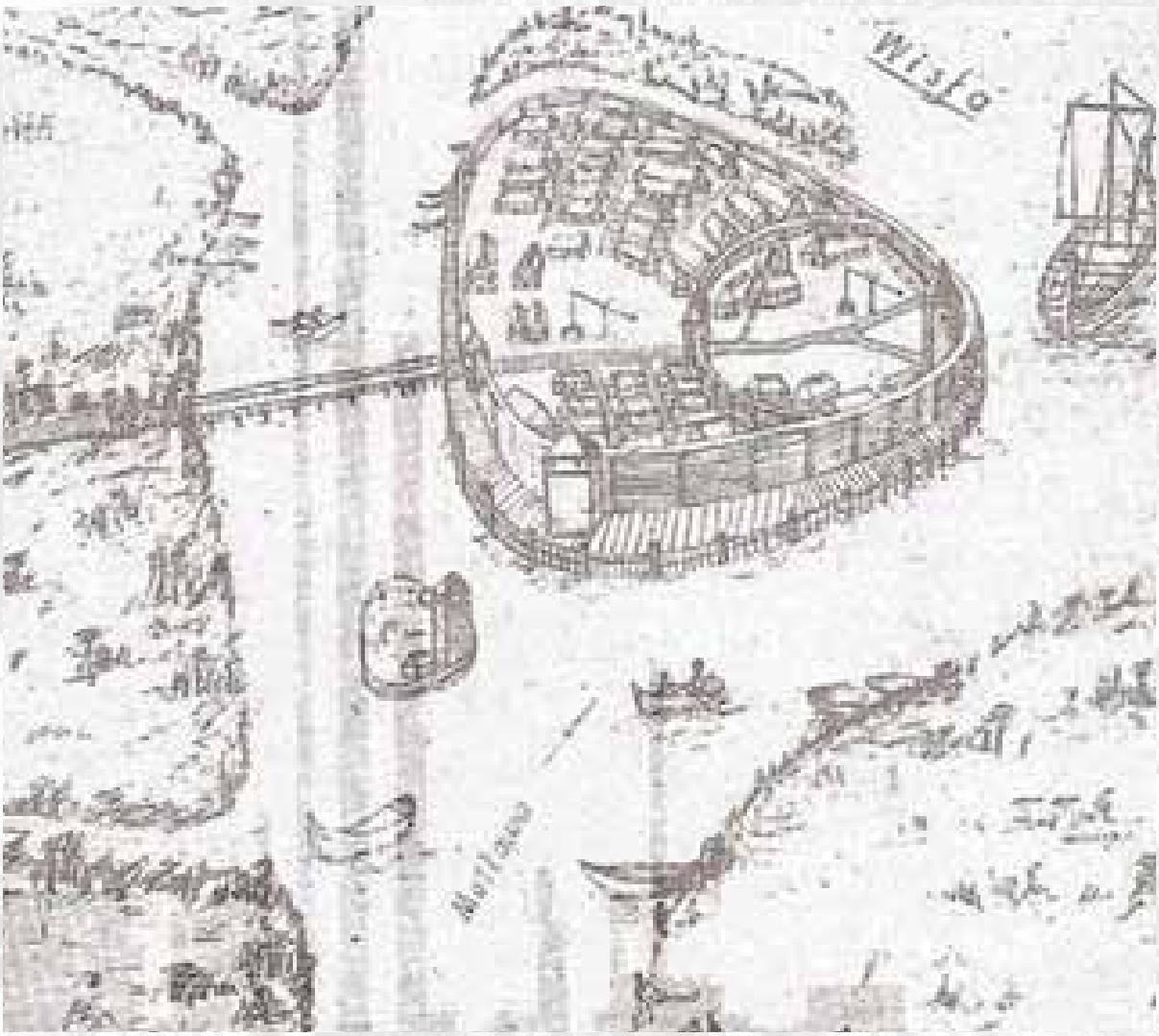

Gród gdański ok. 980; Rekonstrukcja aksonometryczna według A.Zbierskiego

Zamek krzyżacki

Zbudowany na miejscu dawnej siedziby księcia w około 1340, pomiędzy obecnymi ulicami Rycerską, Czopową i Grodzką, prawdopodobnie na planie prostokąta podobnie jak inne zamki krzyżackie zawierał wszystkie elementy obronne i jako również klasztor takie pomieszczenia jak kaplicę, kapitularz, refektarz, dormitoriumi inne.

Na północ i zachód od siedziby komtura pobudowano podzamcze z budynkami gospodarczymi, mieszkalnymi dla służby, arsenałem itp. Przedzamcze, być może dwuczłonowe, odejmowało obszar dawniejszej osady rybacko-rzemieślniczej.

Zarówno zamek jak i podzamcze bronione było murami obronnymi z basztami oraz fosami. Dostępu broniły również Wisła i Motława. Na początku wojny 13-letniej zamek zburzyli gdańszczanie pozostawiając niektóre budynki i odcinki murów obronnych, które weszły w skład fortyfikacji broniących Głównego i Starego Miasta.

Do dnia dzisiejszego z zamku krzyżackiego zachował się fragment muru obronnego z basztą wykorzystany jako element kamieniczek nr 8 i 9 przy ulicy Wartkiej.

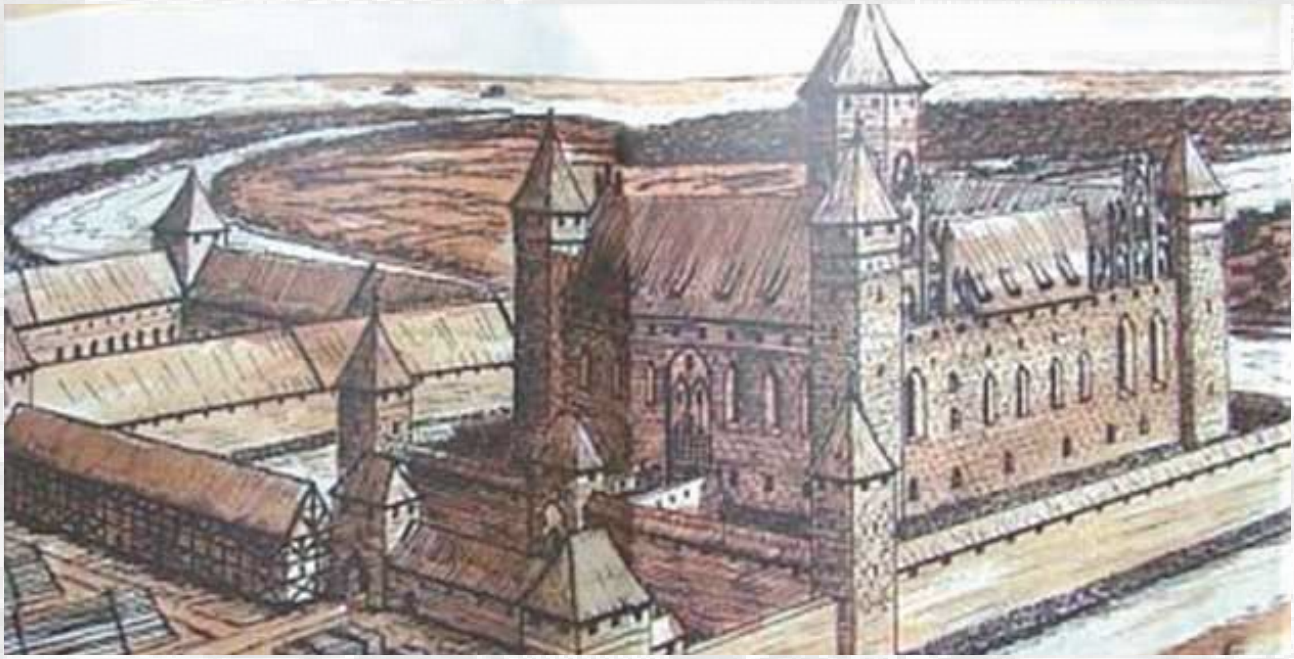

Fortyfikacje miejskie

Średniowieczny Gdańsk składał się z czterech odrębnych organizmów miejskich, które posiadały oddzielne umocnienia. Poprzez trwającą wiele dziesięcioleci modernizację miasto w końcu XV otrzymało jednolity system obronny z zachowaniem murów obronnych oddzielających Główne Miasto od Starego Miasta i od Przedmieścia.

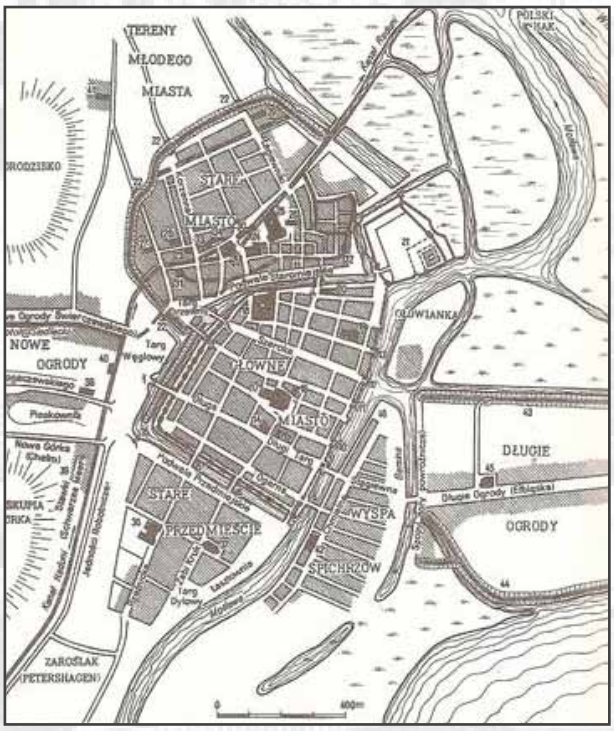

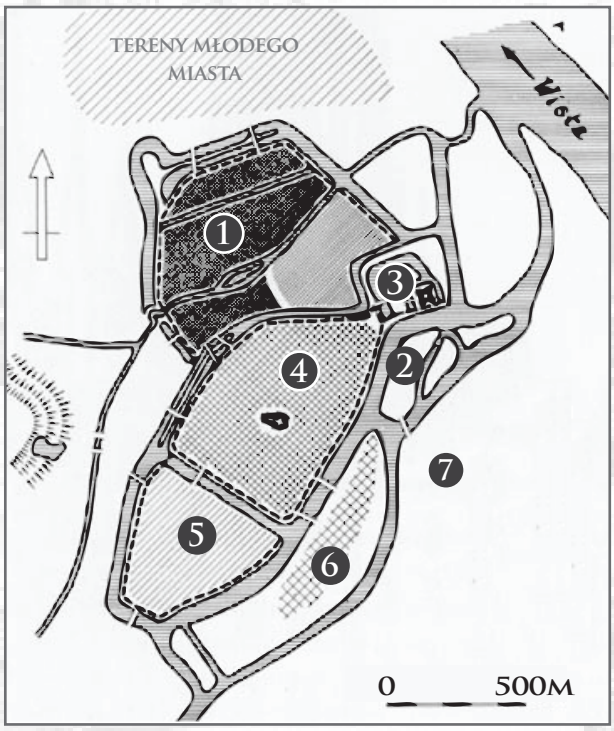

1. Stare miasto
2. ołowianka
3. zamek krzyżacki
4. główne miasto
5. Stare Przedmieście
6. wyspa spichrzów
7. długie ogrody

Osiek

Osiek to stara osada słowiańska położona na zachód od zamku. Broniony był przez umocnienia w postaci wału i fos, później wokół niego dobudowano mury i baszty. Osiek zamieszkiwali głównie ubożsi rybacy, marynarze i zbieracze bursztynów. W okresie panowania Krzyżaków w Gdańsku (lata 1308-1454) Osiek otrzymał własny ratusz i samorząd (prawo do samostanowienia). Później włączony w system obrony Starego Miasta i Zamczyska.

Główne Miasto

Organizm miejski położony pomiędzy Motławą, Podwalem Staromiejskim, Targiem Węglowym a Podwalem Przedmiejskim otoczono w około połowy XIV od strony lądu fosą i murem obronnym z licznymi basztami na ogół prostokątnymi otwartymi od strony miasta bez dachów. Około 1380 wybudowano od strony południowej i zachodniej niższy mur obronny. Przed murami przeprowadzono fosy a od strony zachodniej w podwójnym ciągu do Głównego Miasta od strony lądu prowadziło 7 bram:

- Brama Kotwiczników
- Brama Żabia
- Brama Długouliczna
- Brama Ludwisarska
- Brama Szeroka
- Brama Zamkowa

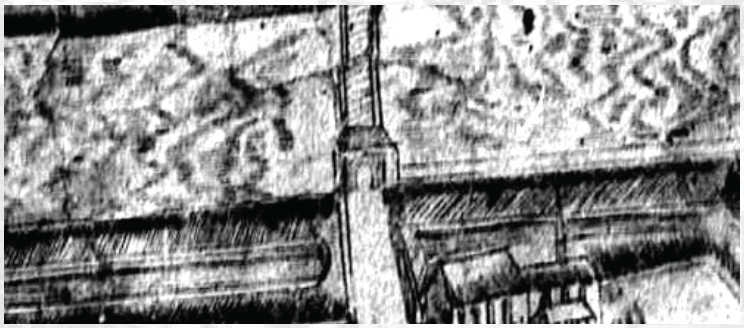

Brama Kotwiczników

lądowa, w płd.-wsch. narożniku murów obronnych Głównego Miasta Gd., zamykająca od płd. pierwotną ul. Kotwiczników. Wzmiankowana 1378. Jej zadaniem była ochrona drogi prowadzącej do stoczni na o. Lastadii. Do końca XIV w. stanowiła jedynie furtę w murze obronnym, w pocz. XV w. wzmocnioną potężną kwadratową basztą, liczącą w rzucie ok. 10 × 10 m i o grubości murów do 2,5 m. Rozmiary baszty wskazują, że projektowano ją jako znacznie wyższą, czego nie zrealizowano. Zadaniem baszty była również ochrona płd.-wsch. narożnika murów obronnych. Od 2. poł. XVI w. do XIX w. baszta pełniła funkcję więzienia (Maternowie), w latach 40. XIX w. strażnicy strażackiej i magazynu oleju do lamp ulicznych, od 1865 gł. aresztu policyjnego Głównego Miasta.
Jako jedyna z bram lądowych Głównego Miasta nie miała przedbramia.

Bramy rozbudowywano stopniowo ubezpieczając przedbramiami, podwyższając mury, pokrywając baszty dachami, zamurowując czwartą ścianą baszty. Wniesione około XIV Baszta Słomiana i Baszta Jacek otrzymały 8-boczny kształt.

Baszta Słomiana

Ośmioboczna baszta warowna wzniesiona w 1346 roku, w celu dodatkowej ochrony flankującej ówczesnych zachodnich obwarowań Gdańska. Baszta jest przykryta charakterystycznym stożkowatym dachem. Grubość murów w dolnej części baszty dochodzi do 4 metrów. W najniższej kondygnacji wieży znajduje się magazyn wskazujący na pierwotne wykorzystanie baszty jako reduty przystosowanej do długiej i samodzielnej obrony. W późniejszych latach baszta spełniała również funkcje wieży prochowej. Baszta Słomiana sąsiaduje bezpośrednio z Wielką Zbrojownią.

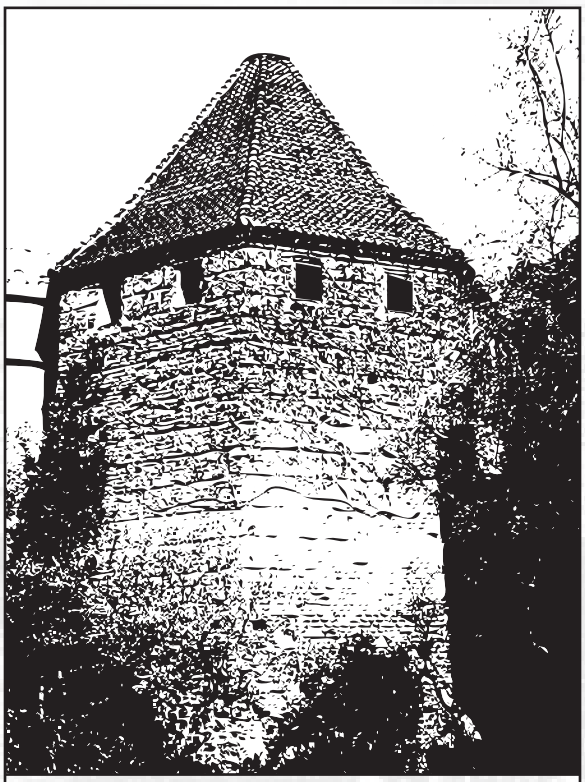

Baszta Słomiana

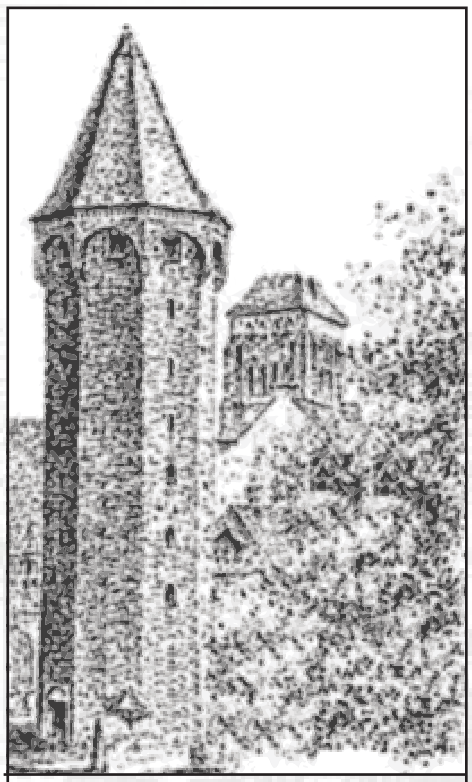

Baszta Jacek

Baszta Jacek

baszta w ciągu średniowiecznych fortyfikacji Głównego Miasta w Gdańsku, zbudowana około 1400 r. Znajduje się przy ulicy Pańskiej, w pobliżu Podwala Staromiejskiego i Targu Drzewnego. Jest ceglaną budowlą na rzucie ośmiobocznym, z ośmioma kondygnacjami stanowisk strzelniczych. Ma obecnie wysokość 36 m (wraz z chorągiewką na szczycie). Mury ceglanego trzonu mają grubość od 2,5 m w przyziemiu do 1,2 m w wyższych partiach i wznoszą się na wysokość 22 m.

Basztę zbudowano w północno-zachodnim narożniku murów obronnych Głównego Miasta. Dzięki swej wysokości miała prawdopodobnie umożliwiać obserwację przedpola w razie ataku od strony Starego Miasta, które w tym czasie nie posiadało jeszcze własnych obwarowań. Dostęp do wnętrza wiódł z poziomu ganku straży muru wysokiego, przylegającego do baszty od strony południowej, oraz w przyziemiu od strony Głównego Miasta.

W XV zbudowano umocnienia od strony Motławy - odcinki murów obronnych oraz szereg bram:

- Brama Krowia
- Brama Kogi
- Brama Chlebnicka
- Brama Mariacka
- Brama Świętego Ducha
- Brama Żuraw
- Brama Świętojańska
- Brama Tobiasza
- Brama Straganiarska

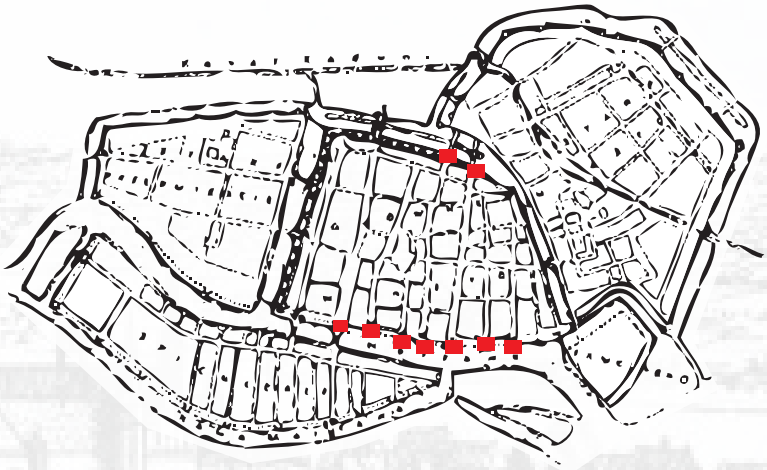

Brama Mariacka

Jedna z bram wodnych Głównego Miasta w Gdańsku. Brama posiada formy późnogotyckie. Została zbudowana prawdopodobnie w ostatniej ćwierci XV wieku (po raz pierwszy wzmiankowana w 1484), na planie wydłużonego prostokąta zamykającego wylot ulicy. Od Bramy Chlebnickiej różni ją większa asymetria oraz bardziej masywne, 8-kątne wieżyczki flankujące wschodnią elewację. W przyziemiu znajduje się przejazd, nad którym umieszczono herby: od strony Motławy herb Rzeczypospolitej, któremu "kłaniają się" umieszczone po bokach herb Gdańska i herb Prus Królewskich (tzw. pokłon heraldyczny), zaś od strony ulicy Mariackiej herb Gdańska trzymany przez dwa lwy. Całość nakrywa dach dwuspadowy o kalenicy równoległej do Motławy.

„Pokłon Heraldyczny" od strony Motławy

Herb Gdańska od strony ul. Mariackiej

Brama Szeroka

Znana również jako Brama Żuraw. Jest to jedna z tzw. bram wodnych Głównego Miasta. Istniała już w 1363, a z 1367 zachowała się łacińska wzmianka o dźwigu (caranum).W obecnym kształcie żuraw zbudowano w latach 1442-1444. Służył przede wszystkim jako urządzenie portowe do załadunku towarów (głównie piwa) i balastu na statki, oraz do stawiania ich masztów.

Urządzenie było w stanie podnieść ciężar czterech ton, na wysokość jedenastu metrów. Mechanizmem są dwa bębny o średnicy około sześciu metrów. Jako siłę napędową wykorzystywano ludzi stąpających wewnątrz tych bębnów (tzw. kół deptakowych).

Obraz z późniejszego okresu (Xvii w.) Widok na żurawia; W. Gerson

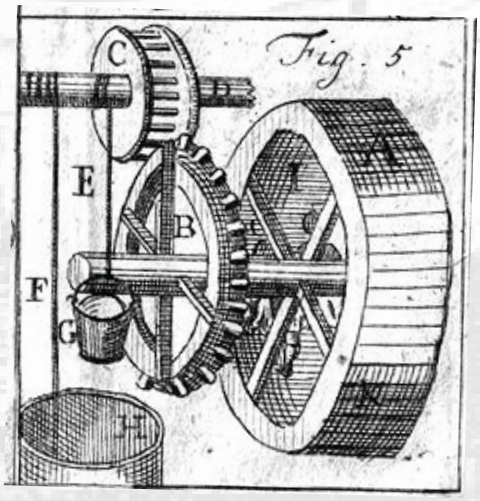

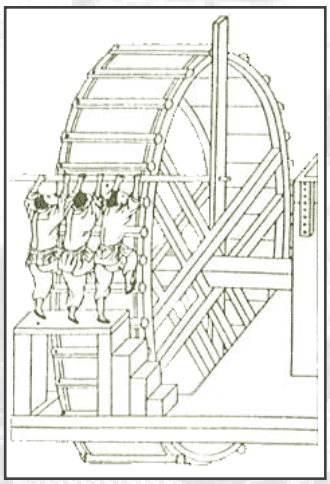

Schemat działania kół deptakowych

Młode Miasto

Młode Miasto zostało utworzone (na terenie dzisiejszego Gdańska) przez zakon krzyżacki w 1380, na prawie chełmińskim, w celu konkurencji dla już istniejących jednostek – Głównego Miasta, Starego Miasta i Osieka. Nie mogło zostać nazwane Nowym Miastem, bo tak nazywało się ówcześnie Główne Miasto. Położone było na północny wschód od Głównego Miasta, przy ujściu Motławy do Martwej Wisły. Uzyskało fortyfikacje w postaci murów i fos. Dokument lokacyjny wspomina mury długości 30 sznurów (1 sznur = 42 m) i szerokość uliczki przymurnej szerokości 1 pręta (1 pręt = 4,26 m). Młode Miasto zburzone zostało w roku 1455.

Stare Miasto

Stare Miasto posiadało początkowo umocnienia w postaci stale modernizowanych wałów i szerokiej fosy biegnącej wzdłuż ulic Aksamitnej i Gnilnej. W 2 połowie XV wały zastąpiono murami obronnymi w które wbudowano 3 bramy: Bramę św. Jakuba, Bramę Bożego Ciała i Bramę Drzewną.

Brama Św. Jakuba

Późnogotycka, ceglana, strzelista Brama Brama św. Jakuba ukończona została w 1461. Stanęła w pobliżu Kościoła św. Jakuba u wylotu ulicy Łagiewniki (Schüsseldamm), umożliwiając wjazd do Gdańska od strony północnej.

Brama miała formę dwóch potężnych i wysokich, cylindrycznych wież, połączonych korpusem z przejazdem. Została zwieńczona szachulcowymi hurdycjami i smukłym dachem z lukarną i sterczynami. Była elementem nowych umocnień dla całego miasta (pierwszych murowanych), wyposażonych w rozwiązania fortyfikacyjne odpowiadające nowym metodom obrony.

Przed bramą znajdował się most zwodzony i fosa.

Brama Jakuba w średniowieczu

Brama Jakuba w XVII w.

Przedmieście

Rówież w tym samym czasie otrzymało mury obronne Przedmieście (dziś Stare Przedmieście) z Bramą Karową i Bramą Nową której pozostałością jest Baszta Biała z 1461. Opodal niej stoi Baszta pod Zrębem.

Baszta pod Zrębem

Baszta pod Zrębem, nazywana też Basztą Atutowąjest to zabytkowa baszta znajdująca się na Starym Przedmieściu w Gdańsku. Powstała w 1487, jako ostateczne umocnienie fortyfikacji Starego Przedmieścia. Początkowo miała cylindryczny kształt, z jedną ścianą ściętą. Posiadała stożkowy dach z niewielką sterczyną i czterema lukarnami oraz ganek strzelecki. Po budowie nowej linii fortyfikacji, straciła znaczenie obronne i została zamieniona na magazyn wojskowy.

Zdjęcie wiek XX. Widok na ścięta ścianę baszty

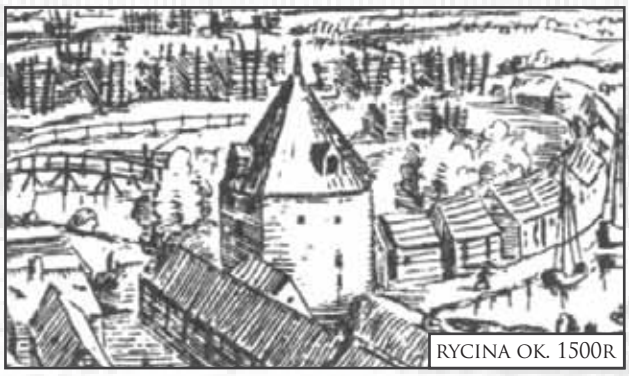

Rycina ok. 1500r

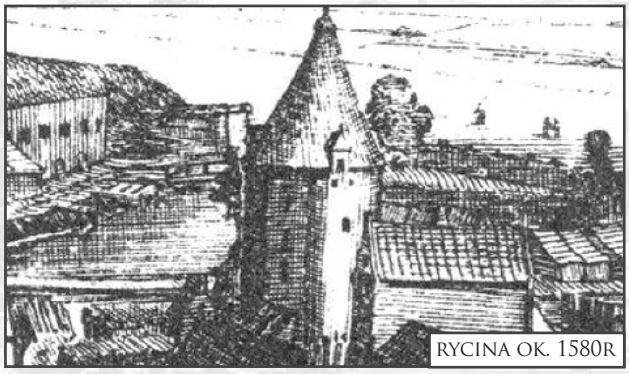

Rycina ok. 1580r

Wyspa Spichrzów

Od XIII w. była to dzielnica przemysłowa z licznymi spichlerzami, w XVI w. było ich już około 340. Były to duże i przestronne magazyny, z wieloma piętrami, zbudowane z drewna, cegły, gliny, kamieni. Spichlerze położone nad brzegami rzek posiadały drewniane pomosty służące do załadunku lub wyładowywania towarów.

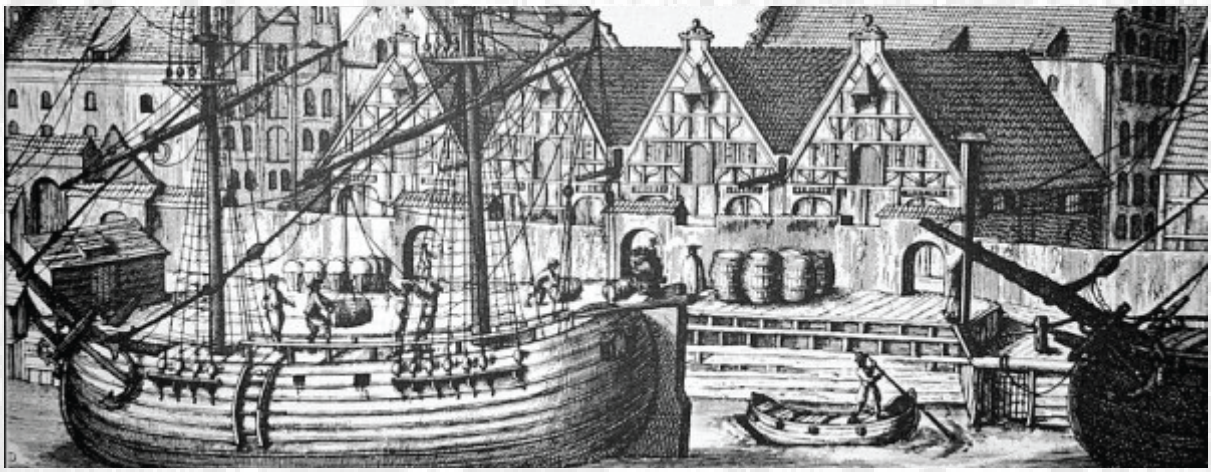

Ołowianka

W czasach krzyżackich był to obszar o dużym znaczeniu strategicznym, o czym świadczy fakt, że to właśnie tutaj wzniesiono zabudowania szafarza zakonnego. Najstarsza, utrwalona w dokumentach z 1404 roku nazwa tego miejsca brzmiała Szafarnia. Z leżącym po drugiej stronie Motławy zamczyskiem łączył ową połać najpierw most, a od 1417 roku prom.

Ołowianka nie była jeszcze wtedy wyspą. Została nią dopiero po przekopaniu w roku 1576 Kanału na Stępce.

Obecną swoją nazwę zawdzięcza magazynom, służącym do przechowywania ołowiu. Największy z nich określano jako Dwór Ołowiany. Znajdowała się tam również waga, na którą wielki żuraw ładował ołów sprowadzany drogą wodną.

W 1454 Kazimierz Jagiellończyk podarował wyspę miastu, które w tym samym roku włączyło ją w swoje granice administracyjne.

Bibliografia:

- „*Gdańsk, jego dzieje i kultura*”, Mamuszka Franciszek, Warszawa 1969.
- „*Gdańsk średniowieczny w świetle najnowszych badań archeologicznych i historycznych*”, Paner Henryk, Gdańsk 1998.
- „*Gdańsk. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny oraz powstanie zespołu Gdańsk-Sopot-Gdynia*”, Stankiewicz Jerzy, Szermer Bohdan, Warszawa 1959.
- „*Przebudowa Gdańska w jego złotym wieku*”, Zarębska Teresa, Warszawa 1998.
- “*Studia i Materiały do Historii Wojskowości tom 20*”, artykuł “*System fortyfikacyjny Gdańska i okolicy w czasie wojny 1655—1660*”, Stankiewicz Jerzy, Warszawa 1976